

Research Paper

An Examination of Iran's Border Position in the Persian Gulf and Its Role in Germany's Approach to This Country during World War. I

Fatemeh Nasrollahi*¹

1. Assistant Professor, Department of History, Payam Noor University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

PP: 535-548

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: *Germany and World War I, Iran and World War I, Persian Gulf, Arvand Rud, Border importance*

Abstract

The border position of a state can play an influential role in shaping its foreign relations. Access to waterways, commercial areas, and transportation routes are among the things that affect the geographical importance of a region in terms of borders and politics, and this issue is more important in sensitive international situations such as wars in which the countries involved each seek their own influence and interests. Iran enjoyed such a position during World War I and was the focus of the Allied (England-Russia) and Allied (Ottoman-Germany) governments. The study of Iran's border position in the Persian Gulf and its role in Germany's approach to this country during World War I is the subject of this research. The research method is descriptive-analytical. The achievements of this research show that Iran's land and water borders through the Persian Gulf, Arvand River, and proximity to Kuwait and Iraq due to the Berlin-Baghdad railway were among the reasons for Germany's economic and political interest in Iran. Also, proximity to Afghanistan is another reason for Germany's political presence in Iran during World War I.

Citation: Nasrollahi, F. (2024). **An Examination of Iran's Border Position in the Persian Gulf and Its Role in Germany's Approach to This Country during World War. I.** *Geography (Regional Planning)*, 14 (56), 535-548

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.490485.4176

* **Corresponding author:** Fatemeh Nasrollahi, **Email:** Nasrollahi2023@pnu.ac.ir

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

The role of borders changes over time. These roles can be economic, military-defense, or in the form of separating the sovereignty of two countries, a place of interaction between the state system, separating peripheral communities (which have an ecological and integrated identity), controlling social interactions and migrations. Throughout history, Iran has been the focus of numerous immigrant and invading forces such as Arabs, Ghaznavid and Seljuk Turks, Mongols and Ottoman states, England and Russia, and this issue has caused the dynasties formed in Iran to pay attention to the issue of protecting the territory and security of the borders. World War I caused the attention of the allied and allied governments to Iran due to its border location. Among the countries that paid attention to Iran due to its proximity to Mesopotamia and India was the German government. Therefore, this research aims to address the performance of the German government in the territory of Iran, considering the importance and border position of Iran. The research hypothesis is based on the fact that the political and military orientation of Germany during World War I was influenced by the border situation of Iran.

Methodology

The research method in this study is descriptive-analytical, and the researcher has collected materials related to the research topic using a library study method and explained the collected information using a descriptive-analytical method.

References

1. Ansari, Mustafa (2008) History of Khuzestan (1878-1925) The period of the Kaab dynasty and Sheikh Khazal, translated by Mohammad Javaher Kalam, Tehran: Shadegan Publishing House. [In Persian]
2. Auben, Jean (1983), Iran Today, translated by Ali Asghar Saedi, Tehran, Zavar Publishing House. [In Persian]
3. Azam-e-Ghodsi, Hassan (2000) My memories or a hundred-year history, vol. 1, Tehran, Parang. [In Persian]
4. Bahmanesh, Ahmad (2006) The Eastern issue, the history of the formation of the states of Serbia, Greece, Egypt, Romania, Bulgaria, the Republic of Turkey and European policy in

Results and Conclusion

The borders of Iran have been of interest to neighboring and colonial governments due to its strategic location since the past. During World War I, Iran was of interest to countries such as England, Russia, the Ottoman Empire, and Germany, on the one hand, due to its access to the Mesopotamia region through the Arvand River and the existence of trade centers in this region, and on the other hand, due to the Persian Gulf region and the way to reach India. Following the plan to establish the Berlin-Baghdad railway, whose terminus was considered to be Kuwait, the German government, which had a history of establishing trade relations with Iran, paid more attention to the borders of Iran than before. The importance of Iran's geopolitical position not only for Germany but also for other allied and allied powers with interests in the Mesopotamia and Persian Gulf regions provided them with the opportunity to exploit all areas of border influence in Iranian territory. Sending a delegation in the form of a geologist by the Germans was in line with this goal. They also tried to use the religious interests of the Iranian people to unite the Islamic world (Ottoman, Afghanistan, Iran, India) against the British government by introducing a German spy named Osmos into the internal borders of Iran, thereby increasing their chances of presence in the Mesopotamia and Persian Gulf regions by inciting people to revolt against the presence of British forces. However, in the end, the winners in this field were the allied countries, who, like Germany, were aware of the importance of Iran's borders and geographical location.

- the East from the 18th century to the present time, Tehran: Bina. [In Persian]
5. Collins, John M. (1991), Grand Strategy, translated by Kourosch Binder, Tehran: Office of Political and International Studies. [In Persian]
6. Cox (1998) Annual Reports of the Cox Mission, British Consul General in Bushehr, translated by Hassan Zanganeh, with the help of Abdolkarim Mashayekhi, Bushehr: Bushehr Studies Center. [In Persian]
7. Crozen, George Nautilus (1969), Iran and the Iranian Question, translated by Gholam Ali Vahid Mazandarani, vol. 2, Tehran: Book Translation and Publishing. [In Persian]
8. Dikshit, R.; 1995 (Political Geography); New Delhi: Tata Mc Grow-Hill.

9. Elahi, Homayoun (2005) Persian Gulf and its issues, 1st edition, Tehran: Qoms Publishing House, [In Persian]
10. Faraji, Abdolreza (1987), Complete Geography of Iran, Vol. 1, Tehran, Educational Research and Planning Organization of the Ministry of Education and Training [In Persian].
11. Glassner, M. (1993) Political Geography, New York: John Wiley sons, 1993
12. Greaves, Philip (1981), Cox Mission to the Persian Gulf and Iran, translated by Hassan Zanganeh, Tehran: Behdeed. [In Persian]
13. Group of Authors (1380) The Arabian Peninsula in the Modern Age, translated by Abolhasan Sarvo-Moghaddam, vol. 3, Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation. [In Persian]
14. Haggett, Peter (1997) New Combined Geography, translated by Shapour Godarzinezhad, vol. 2, Tehran: Samt. [In Persian]
15. Hatf, Mahmoud (1992), Iran-Iraq Relations and the Arvand-Rood Issue, Tehran: Pajang Publishing House. [In Persian]
16. J.R.V. Prescott (1987) Political frontiers and boundaries, (London: Unwin Hyman
17. Janab, Mohammad Ali (2000), The Persian Gulf and its acquaintance with the Emirates, Tehran: Bina. [In Persian]
18. K. Antonova, G. Bongardlewin, G. G. Kotovsky (1989), History of India, translated by Parviz Alavi, Tehran: International Publishing [In Persian]
19. Khatabi, Gholam Hossein (1995), Border Patrol, Bija: NAJA Education Deputy.
20. Lutsky, and (1349) Arab History in Modern Centuries, translated by Parviz Babaei, Tehran, Chapar Shah Reza. [In Persian]
21. Malcom, Yap; Queirbush, Britton (1380) The Persian Gulf on the Threshold of the Twentieth Century, translated by Hassan Zanganeh, Tehran: Did Publication. [In Persian]
22. Malekzad, Ali (1954), Physical Geography and Political History of the Persian Gulf, Tehran: Kanoon Ketab. [In Persian]
23. Mashkour, Javad (2008) The Name of the Persian Gulf Throughout History, Tehran: Bina. [In Persian]
24. Mir Heydar, Darya (1992) Fundamentals of Political Geography, Tehran: Samt Publishing [In Persian]
25. Miroshnigov, L.Y. (1344) Iran in World War I, translated by Dukhanyat, Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
26. Mirza Saleh, Gholam Hossein (1365) Official Documents in Iran's Political Relations with England, Russia, and the Ottoman Empire, vol. 3, Tehran: Tarikh Iran Publication. [In Persian]
27. Moqtaddar, Gholam-Hossein (1954), The Key to the Persian Gulf, Tehran: Mohammad Ali Elmi Printing House [In Persian]
28. Nezami, Gholam-Hossein (2003), The Role of Basra and the Ports of the Northern Shores of the Persian Gulf in Iranian-Ottoman Relations (1049-1263 AH/1632-1847 AD), Bushehr: Bushehr Publications [In Persian]
29. Niedermayer, Henry (1991), Travelogue of Kurdistan, Mesopotamia and Iran, translated by Karamet Allah Afsar, Tehran: Farhangsara Publications. [In Persian]
30. Pirouz, Mojtahedzadeh (2000) Countries and borders in the geopolitical region of the Persian Gulf, Tehran: Ataei Publishing House. [In Persian]
31. Rais, Ismail (1977), Iranian Seafaring, Tehran: Bina. [In Persian]
32. Seifzadeh, Hossein (1990), Iraq, Structures and Process of Political Tendencies, Tehran: Islamic Revolution Documents Center. [In Persian]
33. Sepehr, Ahmad Ali (1957), Iran in the Great War (1914-1918), Tehran: Bina. [In Persian]
34. Skrein, Sir Claremont (BTA), World War in Iran, translated by Gholam Hossein Salehie, Tehran, Information Printing and Publishing Organization. [In Persian]
35. Sykes, Sarpersi, (1983), Ten Thousand Miles in Iran, translated by Hossein Saadat Nouri, Tehran: Nashrul Lohe. [In Persian]
36. Vasoghi, Mohammad Baqer (2005), History of the Persian Gulf and Neighboring Countries, Tehran: Samt Publications [In Persian]
37. Wadla, R. (B.T.A.) The Persian Gulf in Colonial Egypt, translated by Professor Shafi Javadi, Tehran: Hijab Bookstore. [In Persian]
38. Zarghani, Hadi (2007), Introduction to Understanding International Borders, Bija: University of Law Enforcement Sciences. [In Persian]

مقاله پژوهشی

بررسی موقعیت مرزی ایران در حوزه خلیج فارس
و نقش آن در رویکرد آلمان به این کشور طی جنگ جهانی اول

فاطمه نصرالهی* - عضو علمی گروه تاریخ، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>موقعیت مرزی یک دولت می‌تواند نقش اثرگذاری در شکل‌دهی به مناسبات خارجی آن داشته باشد. دسترسی به آبراهها، مناطق تجاری و راههای مواصلاتی از جمله مواردی است که اهمیت جغرافیای یک منطقه را از نظر مرزی و سیاسی تحت تأثیر قرار می‌دهد و این مسأله در شرایط حساس بین‌المللی مانند جنگ که کشورهای درگیر آن هر کدام به دنبال نفوذ و منافع خاص خود هستند، بیشتر حائز اهمیت است. ایران مقارن جنگ جهانی اول از چنین موقعیتی برخوردار بود و مورد توجه دولتهای متفقین (انگلیس-روسیه) و متحدین (عثمانی-آلمان) قرار گرفت. بررسی موقعیت مرزی ایران در حوزه خلیج فارس و نقش آن در رویکرد آلمان به این کشور طی جنگ جهانی اول موضوع این پژوهش می‌باشد. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی است. دستاوردهای این پژوهش نشان می‌دهد که مرزهای زمینی و آبی ایران به واسطه-خلیج فارس، ارون رود و همجواری با کویت و عراق به دلیل راه آهن برلین-بغداد از دلایل توجه اقتصادی، سیاسی آلمان به ایران بوده همچنین همجواری با افغانستان دلیلی دیگر بر حضور سیاسی آلمان در ایران طی جنگ جهانی اول می‌باشد.</p>	<p>شماره صفحات: ۵۴۸-۵۳۵</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p>
	<p>واژه‌های کلیدی: آلمان و جنگ جهانی اول، ایران و جنگ جهانی اول، خلیج فارس، ارون رود، اهمیت مرزی</p>

استناد: نصرالهی، فاطمه (۱۴۰۳). بررسی موقعیت مرزی ایران در حوزه خلیج فارس و نقش آن در رویکرد آلمان به این کشور

طی جنگ جهانی اول. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۴ (۵۶). صص: ۵۴۸-۵۳۵

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.490485.4176

مقدمه

مرزها خطوطی هستند که حدود بیرونی قلمرو سرزمین تحت حاکمیت یک دولت ملی را مشخص می‌کنند (1955:45)، (Dikshit) مرز، عامل تشخیص و جدایی یک واحد متشکل سیاسی با یک کشور از دیگر واحدهای مجاور آن است. نقش مرزها متناسب با زمان تغییر می‌کند. این نقشها می‌توانند به شکل اقتصادی، نظامی-دفاعی باشند و یا به صورت تفکیک قلمرو حاکمیت دو کشور، محل تعامل سیستم دولت، جداسازی جوامع پیرامونی (که هویت اکولوژیک و یکپارچه دارند)، کنترل تعاملات اجتماعی و مهاجرتها محسوب شوند (Glassner, M:1993:48,8)

ایران در طول تاریخ مورد توجه نیروهای مهاجر و مهاجم بیشمار از قبایل اعراب، ترکان غزنوی و سلجوقی، مغولان و کشورهای عثمانی، انگلیس و روسیه بوده است و همین مسأله باعث توجه سلسله‌های شکل گرفته شده در ایران به مسأله حفاظت از قلمرو و امنیت مرزها نموده است. جنگ جهانی اول موجبات توجه دولتهای متفق و متحد نسبت به ایران را به دلیل موقعیت مرزی فراهم آورد. از جمله کشورهایی که ایران را به دلیل نزدیک بودن به بین‌النهرین و هندوستان مورد توجه قرار داد دولت آلمان بود. از این رو این پژوهش برآن است تا با توجه به اهمیت و جایگاه مرزی ایران به عملکرد دولت آلمان در قلمرو ایران بپردازد. فرضیه‌ی پژوهش بر این اساس است که جهت‌گیری سیاسی و نظامی آلمان طی جنگ جهانی اول متأثر از موقعیت مرزی ایران بود.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در مورد جنگ جهانی اول و حضور متحدین و متفقین در ایران پژوهش‌های مختلفی صورت گرفته است که عمده متغیر مستقل بحث بی‌طرفی ایران، قحطی و اشغال ایران است اما در راستا و نزدیک به مسأله این پژوهش می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- علی پرورش رامکی و قاسم اربابی (۱۳۹۷) در مقاله خود تحت عنوان «واپژوهی راهبردهای آلمان و انگلیس در ایران هنگام جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸ م / ۱۲۹۳-۱۲۹۷ ه. ش)» به شرایط متزلزل اقتصادی و سیاسی ایران طی جنگ جهانی اول پرداخته‌اند. «سیاست‌های انگلیس و آلمان در فارس در طی جنگ جهانی اول» عنوان پژوهش عبدالله عطایی و داوود نوری (۱۳۹۵) است که به اهداف و زمینه‌های حضور واسموس در شیراز و فارس پرداخته شده است. سیدمحمد شفیع (۱۴۰۲) در یک پژوهش کل‌نگر با عنوان «بررسی حضور آلمان در حمله متفقین به ایران در جنگ جهانی اول» این رویداد تاریخی را مورد توجه قرار داده است. اما آنچه که پژوهش حاضر را از دیگر پژوهش‌های انجام شده متفاوت می‌کند نگاه ویژه به مباحث مرزی و اهمیت جایگاه جغرافیایی ایران مقارن جنگ جهانی اول است.

مرز و کارکرد آن

از نظر جغرافی‌دانها دنیایی که در آن زندگی می‌کنیم صلح‌آمیز نیست. در متون تاریخی داستانهایی از مشاجره بین مردمی که نواحی مختلف جغرافیایی را چه در سطح قبیله‌ای ادوار اولیه و چه بین ابرقدرتهای امروزی اشغال کرده‌اند وجود دارد. قسمت اعظم این مشاجرات به کشمکش بر سر قلمرو جغرافیایی است. امروزه کلمه قلمرو در زبان انگلیسی معانی متعددی دارد، قلمرو از نظر حقوقی به معنای سرزمینی است که به یک حکومت معین تعلق دارد، جغرافی‌دانها، مانند زیست‌شناسان اصطلاح قلمرو را به مفهوم بسیار عام آن بکار می‌برند، یعنی ناحیه‌ای که در آن حقوق مالکیت اعمال می‌شود و به طریقی محدود و مرزبندی می‌گردد (هاگت، ۱۳۷۶، ج ۲: ۳۵۱) ریچارد هارتسون، جغرافیدان؛ مرزها را براساس زمان پیدایش و منشأ آنها با اسکان جمعیت به سه دسته تقسیم می‌کند:

- ۱- مرزهای پسین: مرزهایی که پس از استقرار جمعیت در ناحیه‌ای کشیده می‌شوند.
- ۲- مرزهای پیشین: که قبل از اسکان جمعیت در آنها معین می‌شوند، مثل مرزی که سرزمینهای غیر مسکونی آمریکا و کانادا را جدا می‌کند، تقسیم قطب جنوب و غیره

۳- مرزهای تحمیلی و تطبیقی: این نوع مرزها الگوهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی را منعکس می‌نماید مثل مرزهای بین هند و پاکستان، مرز کشورهای آفریقایی که سرحدات کشورهای استعمارگر بوده است و غیره (هاگت، همان: ۳۶۸) ایراد مهم این طبقه‌بندی‌ها، توجه اندک به کارکرد یا نقش استراتژیک مرزها است. به عنوان نمونه، مرزها علاوه بر این که محدود کننده حرکت آزادانه مردم و کالاها هستند، در تحرکات آفندی و پدافندی نیز، "اصل قابلیت" را تحت تأثیر قرار می‌دهند (کالینز، جان ام، ۱۳۷۰: ۳۱۸).

جغرافیدانان سیاسی علاقمند به مرز، با درک این ضعف، یعنی مد نظر قرار نگرفتن کارکردهای استراتژیک در طبقه‌بندی‌های مرزی، سعی در ارائه طبقه‌بندی‌هایی از مرز براساس کارکردهای آن داشته‌اند؛ اما این گروه بندی‌ها نیز به دلیل غفلت از جنبه‌های نظامی و دفاعی، چندان موفق نبوده‌اند. در سال‌های اخیر، جغرافیدانان مشهوری چون پرسکات، تلاش کرده‌اند، در طراحی‌های جدید خود نسبت به مرز، از جمله در مورد پدیده‌های تغییر و تحول مرزها و عملکرد دولتها، به عملکردهای استراتژیک مرز توجه نشان دهند، (Prescott, 1987:24) اما هرگز از عهده طبقه‌بندی ویژه‌ای براساس ملاک‌های استراتژیک بر نیامده‌اند.

نکته قابل توجه این است که در داخل مرزهای مشخص است که مردم احساس وابستگی به آب و خاک می‌نمایند و به این طریق است که احساسات ملی و میهن پرستی شکل می‌گیرد. در واقع مرز حائل بین یک کشور با همسایگان و دیگر کشورهاست و در داخل مرزهاست که سرزمین یا قلمرو یک دولت معنا پیدا می‌کند و همواره سربازی و مرگ در راه حفظ میهن در نزد هر ملت امری مقدس و افتخاری جاویدان تلقی می‌شود. مفهوم مرز در گذشته با آنچه امروز استباط می‌شود اختلاف داشته است و مرز به صورت یک خط در گذشته وجود نداشته است بلکه منطقه پهناوری که حد فاصل بین دو امپراطوری بوده منطقه مرزی را تشکیل می‌داده است. مضافاً این که این قبیل مناطق مرزی معمولاً به طور اتفاقی تشکیل می‌شد و موافقت قبلی دولتها مبنای ایجاد آنها نبوده است. معمولاً مناطق مرزی آخرین حد امکان پیشروی یک امپراطوری را در نواحی اطراف معین کرده است. این امر در سراسر تاریخ ایران از پیش از اسلام تا دوره صفویه تحقق یافته است. با قدرت‌یابی اروپاییان و از زمانی که کشورها بر اساس خواست ملت‌ها تشکیل شد مرزها هم مفهوم خود را یافته و به تدریج منطقه مرزی جای خود را به خط مرز داده است (میرحیدر، ۱۳۷۱: ۵۶-۵۷). مرزهای ایران با پاکستان و افغانستان از نخستین نمونه‌های مرز به معنی کنونی آن در جهان است که در نیمه دوم قرن نوزدهم پدید آمده بیشتر از این دوران انسانها با مفهوم "سرحد" سر و کار داشتند و سرحد معمولاً شامل نوار به نسبت پهناوری میان دو کشور می‌شد که در عمل نقش منطقه‌ای برخورد میان دو قدرت یا دو حکومت را بازی می‌کرد. (مجتهد زاده، ۱۳۷۷: ۴) در حقیقت همانگونه که پیش‌تر آمد مرزها خطوطی هستند که حدود بیرونی قلمرو سرزمین تحت حاکمیت یک دولت ملی را مشخص می‌کنند (Glassner, 1993:45). تعریف جامع‌تری که می‌توان از مرز ارائه داد این است که مرزها مشخص کننده محدوده حاکمیت دولت بر مردم و منابع تحت نفوذ هستند و قلمروای را که دولت می‌تواند قوانینش را در آن جا به اجرا گذارد و قدرت‌ش را اعمال کند و تعیین می‌کند. از این منظر، مهم‌ترین کارکرد مرز، ایجاد مانع و عامل بازدارنده است. بدین معنا که مرزها از ورود و خروج هر پدیده‌ای که در اعمال قدرت و حاکمیت آن کشور اختلال ایجاد می‌کند، ممانعت به عمل می‌آورند. به عبارت دقیق‌تر مرز همانند فیلتر و مانعی عمل می‌کند که مانع از انتقال کالا، موجودات زنده، حرکت مردم و هم چنین اندیشه‌ها و آرمان‌های آنان، رد قالب روزنامه، مجلات، کتاب‌ها و غیره می‌شود که از نظر حکومت این موارد مخل امنیت کشور محسوب می‌شود (زرقانی، ۱۳۸۶: ۱۸۵). در کارکرد بازدارندگی مرز، نگرش امنیتی - سیاسی غالب است. امنیت مرزی به معنای جلوگیری کردن از هر گونه اعمال خلاف قانون در طول مرزهای یک کشور و قانونی کردن تردد اشخاص حمل و نقل کالا و حیوانات اهلی با رعایت ضوابط قانونی و از طریق دروازه‌های مجاز مرزی است و بدیهی است امنیت مرزها پشتوانه‌ای محکم برای امنیت با ابعاد متنوعش در داخل کشور است و هر گونه ناامنی در مرز قادر است سیستم‌های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و نظامی داخل کشور اختلال ایجاد نماید و در مقابل، امنیت مطلوب قادر است در حد خود در امنیت مرزی و داخلی کشور سهم بسیار برجسته‌ای را به خود اختصاص دهد (خطابی، ۱۳۷۴: ۸۵).

اهمیت مرزی خلیج فارس طی جنگ جهانی اول

خلیج فارس از مصب اروندرود که خود از پیوستن کارون، دجله و فرات به وجود آمده تا شبه جزیره مسندم در عمان امتداد و از طریق دریای عمان با اقیانوس هند ارتباط دارد. طبق شواهد خلیج فارس زمانی تقریباً تمامی سطح جلگه بین‌النهرین جنوبی و مرکزی را تا حدود حدیثه و هیت در شمال بغداد و همین طور بخش اعظم جلگه‌های برازجان و بهبهان و خوزستان تا کوه‌های زاگرس را تا اواخر دوره سوم زمین‌شناسی دربر می‌گرفت. که کوچک شدن خلیج فارس در اثر تحولات زمین‌شناسی و ریزش رسوبات رودخانه‌ای به آن بوده است (رائیس، ۱۳۵۶: ۶۲-۶۳). خلیج فارس بین ۲۴ تا ۳۰ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ تا ۵۶ درجه و ۲۵ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد. وسعت آن حدود ۲۳۲۸۵۰ کیلومتر مربع است. مسافت این دریا از تنگه هرمز تا دهانه اروندرود ۹۶۵ کیلومتر است. (مجتهد زاده، ۱۳۷۹: ۲۹). قسمت شمالی و شمال شرقی خلیج فارس را تماماً سواحل ایران پوشانده و در منتهی‌الیه شمالی آن مصب اروندرود در مسافت کمی از گوشه شمال غربی آن عراق گسترده شده است (مشکور، ۱۳۸۷: ۵). که منطقه‌ای مورد توجه کشورهایمانند انگلیس، آلمان طی جنگ جهانی اول بود. از لحاظ جغرافیای سیاسی، عراق در منطقه‌ای بین ایران و کویت در حاشیه غربی خلیج فارس قرار دارد (سیف زاده، ۱۳۷۹: ۲۸). ساحل عراق در خلیج فارس در فاصله خور عبدالله (مرزمشترک عراق و کویت) و جزیره آبادان قرار دارد، بندر عراقی فاو (الفاو) در این ناحیه قرار دارد. (جناب، ۱۳۴۹: ۲۶).

با احتساب طول آبراه خور عبدالله، عراق حداکثر ۸۰ کیلومتر در خلیج فارس دارای ساحل می‌باشد. (وثوقی، ۱۳۸۴: ۱۸). بقیه زاویه شمال غربی خلیج فارس را خاک کویت اشغال کرده است. در جنوب کویت قسمتی است که به آن منطقه بی‌طرف می‌گویند (مشکور، همان: ۶). کویت در چهار راهی واقع شده که از دو جهت جالب توجه است از سویی این شیخ نشین محل تلاقی شبه جزیره عربستان با مجموعه بین‌النهرین و جهان ایرانی قرار گرفته از سوی دیگر موقعیت کویت در انتهای خلیج فارس که یکی از قدیمیترین راههای تجاری ایران است عامل مهم دیگری است و می‌رساند چرا انگلستان در اواخر قرن هجدهم به این سرزمین به حیث منزلگاهی بر سر راه هندوستان توجه نشان داده است (گروه نویسندگان، ۱۳۸۰: ۱۵). بین‌النهرین به واسطه موقعیت جغرافیایی اروندرود حائز اهمیت فراوانی است. اروندرود که رودخانه‌ای مرزی به طول ۲۰۴ کیلومتر بین عراق و ایران است، بین ۴۷/۵۰ درجه طول شرقی و ۳۱ درجه عرض شمالی واقع شده است و از شمال غربی به طرف جنوب شرقی جریان دارد. قسمت کوچکی از این رودخانه از دو رود دجله و فرات تشکیل شده و بقیه آن مرکب از دو رودخانه به اضافه کارون است. اروندرود در جنوب شرقی عراق و جنوب غربی ایران جریان دارد و به خلیج فارس می‌ریزد (هاتف، ۱۳۷۱: ۴۵) اهمیت این منطقه تا آن میزان بود که هنری دنداس وزیر جنگ انگلیس در نامه‌ای به لرد گرینویل وزیر امور خارجه یادآوری می‌کند ارتش ناپلئون همانند اسکندر کبیر از طریق دجله و فرات خود را به خلیج فارس می‌رساند. (میرزا صالح، ۱۳۶۵: ۶). رود اروندرود به دلیل دسترسی به خلیج فارس و ترانزیت تجارت با هند، آسیای صغیر جایگاه ویژه‌ای داشت. این موقعیت رونق تجاری بندر بصره و شهر بغداد را به دنبال داشت. (نظامی، ۱۳۸۲: ۲-۳). بندر خرمشهر (محمره) از دیگر بنداری که در آستانه قرن بیستم حائز اهمیت بود.

این بندر در ۱۱ دقیقه و ۴۸ درجه طول شرقی و ۳۰ درجه و ۲۷ دقیقه عرض شمالی واقع شده است موقعیت جغرافیایی و ارتباط بادیاری آزاد باعث اهمیت این بندر گردیده است (ملک زاد، ۱۳۳۳: ۶۹). شهر خرمشهر در آن زمان از نظر تقسیمات اداری جزء استان خوزستان بود (انصاری، ۱۳۷۷: ۱۹-۲۰).

از دیگر دلایل اهمیت اقتصادی خلیج فارس، راه ارتباطی به مستعمره هند بود. فتح هند به دست بریتانیا در اواسط قرن هجدهم وضع سیاسی اقتصادی کشور را دگرگون ساخت. بریتانیا که در راه رشد سرمایه داری گام نهاده بود هند را منبع ثروت برای صدور به کشور مادر می‌دانست (آنتونوا و همکاران، ۱۳۶۸: ۷۲، ۷۳، ۵۷۶۹). خلیج فارس با امکان دستیابی به مستعمره هند و دریای آزاد به واسطه تنگه هرمز از اهمیت سیاسی و اقتصادی بالایی برخوردار بود (فرجی، ۱۳۶۶: ۵۸).

آلمان و اهمیت چندگانه مرزی ایران

هولدیچ معتقد بود که جنگ‌های عمده جهان، بیشتر در مناطق مرزی مورد مناقشه رخ داده است (Glassner, 1993: 86). مانند اتفاقی که برای دولت ایران با نادیده گرفتن مرزهای آن از سوی متفقین و متحدین طی جنگ جهانی اول روی داد که یکی از

دلایل اصلی آن رقابت کشورهایمانند روسیه-انگلیس، آلمان و عثمانی بر سر منابع غنی نفتی ایران و همجواری با هندوستان و بین‌النهرین بود، که یکی از مناطق قابل توجه در حوزه بین‌النهرین و بصره بود. دکتر امین مولف کتاب منافع انگلیسی‌ها در خلیج فارس در مورد اهمیت بصره می‌نویسد: بصره در قلب سیاست منطقه بغداد شیراز، دمشق و استانبول قرار داشت، استقرار کمپانی هند در این شهر مقام‌های آن را در موضعی قرار داد که در تماس مستقیم با قدرت‌های عمده محلی باشند و در نتیجه بتوانند در آنجا تاثیرگذارند جهت نشان دادن میزان فعالیت کمپانی هند شرقی کافی است اشاره کنیم که تنها با اعمال نفوذ او حاکم بصره تعیین می‌گردید و کس دیگری نمی‌توانست بدون رضایت انگلیسی‌ها حکومت این شهر را در دست گیرد (امین، ۱۳۶۷: ۸۵، ۱۰۶). ژان اوین در مورد اقتصاد بصره در قرن بیست می‌نویسد: در سال ۱۹۰۵م (۱۳۲۳ق) فعالیت‌های تجاری بصره بالغ بر ۲۴ میلیون و ۷۰۰ هزار فرانک و واردات ۳۶۰۰،۰۰۰ فرانک صادرات گردید (اوین، ۱۳۶۲: ۴۵۳). علاوه بر بصره و شهرهای موصل و بغداد نیز حائز اهمیت اقتصادی بودند. در سفرنامه نیدرمایر در مورد موصل آورده شده است " موصل به سبب موقعیتش یکی از شهرهای بسیار با اهمیت بین‌النهرین است این شهر منزلگاهی بزرگ بر سر غرب، شرق است. در تمام طرح‌های کم و بیش خیالی خطوط راه آهن که اروپا را به هندوستان متصل می‌سازد موصل به عنوان یکی از مراکز مواصلاتی بر روی مسیرهای مورد نظر قرار دارد. موصل مرکزی است که در تمام کاروان‌هایی که از شمال و مغرب و مشرق می‌آیند متوجه آن می‌شوند از آنجا کاروانان محصولات خود را از طریق آب به بغداد می‌فرستند که از آنجا کشتی‌های بخار آن‌ها را به اروپا می‌برند. موقعیت جغرافیایی آن باعث خواهد شد تا روزی اهمیت و رونق سابق خود را به دست آورد" (نیدرمایر، ۱۳۷۰: ۲۵۵). بغداد نیز از شهرهای تجاری بین‌النهرین است که بغداد از بصره ۸۰۰۰ کیلومتر فاصله دارد. (اوین، ۱۳۶۲: ۴۳۲). لرد کرزن در کتاب ایران و قضیه ایران مسائل بسیاری مطرح کرده است و از راه بغداد در کرمانشاه و خط کشتیرانی بصره و بغداد بحث می‌کند و پس از برشمردن عایدات گمرک و سایر مزایای این راه چکیده نظریه خود را با این عقیده نظر انحصارطلبانه ارائه می‌دهد: در خط بغداد تهران تجارت کالاها انگلیسی افزایش کلی دارد. بغداد هم جزو قلمرو خلیج فارس به شمار می‌رود و از این رو در منطقه نفوذ غیرقابل انکار انگلستان است (کرزن، ۱۳۴۹: ۶۸۵-۶۸۶). موقعیت تجاری بین‌النهرین به واسطه بازارهای بغداد و بصره و همچنین سوق الجیشی آن به عنوان راه دستیابی به خلیج فارس و هندوستان و از سوی دیگر وجود منافع نفتی غنی در منطقه خلیج فارس و بین‌النهرین این مناطق در قرن بیستم صحنه رقابت دولت‌های اروپایی به ویژه انگلیس و آلمان که در عثمانی صاحب امتیازات و منافع سرشماری بودند قرار گرفت. در سال‌های نخستین قرن بیستم و قبل از سال‌های ۱۹۰۶ و ۱۹۰۷ م. کلیه مساعی انگلستان در راه خنثی نمودن سیاست‌های توسعه طلبانه روس‌ها در خلیج فارس مصروف گردید، اما از زمانی که آلمانها سیاست «بسوی شرق» خود را مجدانه دنبال کردند، جناح لیبرال حاکم بر آن کشور به تقویت این فکر سیاسی پرداختند که خطری که از جانب آلمان متوجه منافع بریتانیا در آبهای خلیج فارس می‌باشد به مراتب بزرگتر از خطر روسیه است. بنابراین در تاریخ ۱۹۰۷م (۱۳۲۵ق) روسیه و انگلیس بر سر تقسیم ایران با یکدیگر کنار آمدند بر طبق این قرار داد ایران به سه منطقه تحت نفوذ تقسیم شد. قسمت شمالی منطقه تحت نفوذ روسیه، قسمت جنوبی که دارای ارزش استراتژیک برای دفاع از هند بود، منطقه نفوذ انگلستان و قسمت مرکزی که فاقد هر گونه اهمیت بود منطقه بیطرف شد در این تقسیم بندی استان خوزستان نیز جزء منطقه بیطرف محسوب شده بود. در قرارداد ذکر شده از خلیج فارس نشده و در تلگراف وزارت خارجه انگلستان که به سفیر خود اجازه داده است که قرارداد را امضاء کند تصریح شده است که حدود مناطق همان‌ها نیست که با مرزهای روسیه و بریتانیا تماس دارد و خلیج فارس خارج از این نواحی و متعلق به ایران است (حسام معزی، ۱۳۳۶: ۱۴۴-۱۴۵). بریتانیا از بیم نزدیکی روسیه به آلمان تجاوزات روسها را نادیده گرفت و فقط از طریق دوستی سعی کرد که خصومت آنها را تلطیف نماید (سپهر، ۱۳۳۶: ۱۳).

از اوایل قرن بیستم علما و نویسندگان آلمانی به رواج یک سلسله کتب و مقالات راجع به لزوم مداخله مستقیم آلمان و بهره‌برداری از کشورهای بالکان و آسیای صغیر مشغول شدند و حتی بعضی از ایشان معتقد بودند که دولت آلمان برای جلوگیری از نفوذ سایر دول باید اداره امپراتوری عثمانی را در دست گیرد. به همین منظور در سال ۱۹۰۲م (۱۳۲۰ق) دولت آلمان یکی از زبردست ترین سیاستمداران خود را به نام وانگن هایم به قسطنطنیه فرستاد و اقدامات او را تحت الشعاع قرار داد. (بهمنش،

۱۳۲۵: ۲۷۳). مقارن با این ایام فعالیت‌های تجاری آلمان‌ها در خلیج‌فارس گسترش یافته بود. به طوری که سرپرسی کاکس سرکنسول انگلیس در بوشهر گزارشات سالانه خود آورده است:

"خط کشتیرانی «هامبورگ - آمریکا» که شرکتی آلمانی است در اوت ۱۹۰۶ فعالیت دریایی خود را به گونه‌ای منظم آغاز کرد که تاکنون نیز ادامه دارد و آنگونه که برآورد می‌شود از پیشرفت بسیار خوبی هم برخوردار بوده است. آقای وانکهاوس که پیشگام فعالیت‌های تجاری آلمان در حوزه خلیج‌فارس می‌باشند، بالطبع نماینده اصلی و پشتیبان این خط کشتیرانی هستند. به سبب بی‌نظمی خط کشتیرانی ما «بریتیش‌لین»، آلمان‌ها فعالیت‌شان را تا حدودی بدون دردسر انجام می‌دهند. بی‌تردید اگر ما می‌خواهیم که نگذاریم آلمان‌ها مشتری‌هایمان را از دست‌مان بیرون آورند، ما نیز باید خود دست به کار شویم که بی‌تردید کاری گران و پرهزینه است. یادآوری می‌نماید که شرکت آلمانی به اندازه کافی ثروتمند است که می‌تواند کشتی‌هایش را خالی و یا با بار به طور منظم از مبدأ به حرکت درآورد و این درحالی است که ظاهراً شرکت کشتیرانی، اجازه نمی‌دهد که شناورها بدون اینکه محموله‌شان تکمیل شده باشد کشور را ترک کنند. ضمناً آلمان‌ها به شرکت «کشتیرانی بریتیش‌اندیا» در امر نگهداری و هزینه اوردنرود و نصب راهنمای شناورها پیشنهاد شراکت نمودند که به طور مؤدبانه‌ای پذیرفته نشد. این موضوع نشان دهنده علاقه جدی آلمان‌ها در فعالیت امور تجاری خلیج‌فارس است. ورود آلمان‌ها به صحنه رقابت تجارت خلیج‌فارس و حمل‌ونقل کالا در این آبراه موجب شده تا ما با بدگمانی اقدامات آن‌ها را دنبال کنیم." وی در گزارش دیگر خود آورده است:

"در ژوئن ۱۹۰۶ یک روزنامه‌نگار انگلیسی در استانبول گزارشی را به نشریه‌اش ارسال داشت، دایر بر اینکه آلمان‌ها برای دسترسی به جزیره هالول، در حال مذاکره با باب‌عالی، هستند. هالول جزیره‌ای کوچک در خلیج‌فارس است که نزدیک‌ترین نقطه خشکی به آن، انتهای دماغه قطر در ساحل عربی دریای پارس است. گفته می‌شود که آلمان‌ها در نظر دارند از این جزیره به عنوان ایستگاه تدارکاتی زغال‌سنگ برای شناورهایشان استفاده کنند. این جزیره از مسیر کشتی‌هایی که بین رأس مسندم و بحرین تردد می‌کنند، فاصله زیادی ندارد و در کنار صیدگاه بزرگ مروارید، واقع شده است. قابل توجه است که هالول تنها یکی از جزایر متعدد واقع در آب‌های ژرف خلیج‌فارس است و باب‌عالی به دلیل اینکه نزدیک‌ترین خشکی به آن کناره قطر است، به گونه‌ای حق به جانب بر آن ادعای مالکیت دارد و ما هم همواره از این شناسایی خودداری کرده‌ایم" (کاکس، ۱۳۷۵: ۳۵-۳۶).

فعالیت‌های تجاری آلمان محدود به این زمان نبود و در سال ۱۸۹۵ م (۱۳۱۳ ق)، اولین کشتی تجاری آلمان حاصل مقدار فراوانی زغال‌سنگ، نمونه‌هایی از پارچه‌های مختلف، البسه و پوشاک و غیره وارد خلیج‌فارس گردید و در همین سال یک کشتی جنگی آلمانی به بوشهر و بصره می‌رسید تا با آمدن خود نشان دهد که دولت آلمان علاقه‌مند و پشتیبان فعالیت‌های کشتی‌داران و بازرگانان آلمانی می‌باشد. در این دوره تجارتخانه جوهان ورث یک مرکز بازرگانی در بوشهر برای خرید گندم، جو، پوست حیوانات و غیره و فروش زغال‌سنگ سلحه، سیمان، قند، شمع، آهن، چوب، صابون، لامپ، ماشین‌آلات کشاورزی، عطریات، شیشه‌آلات، وسایل خانه، حتی پیانو دایر کرد. سه کشتی تجاری متعلق به کمپانی ورث این کالاها را به بوشهر آوردند و در مقابل غلات، پشم، خرما، پوست بز حمل کردند. این تجارت خاصه در سال ۱۸۹۶ م (۱۳۱۴ ق) ورثکست شد و این واقعه اثر بدی در تجار آلمانی باقی گذاشت. پس از مدتی دو مؤسسه دیگر آلمانی به نام‌های کمپانی هامبورگ و خلیج‌فارس و شرکت بازرگانی آلمان و ایران در خلیج‌فارس ظاهر شدند ولی دیری نپایید که بر اثر کمبود ظرفیت کاری و نداشتن سرمایه کافی از بین رفتند (وادالا، بی تا: ۵۶-۵۷). هر چند از سال ۱۸۹۶ م (۱۲۷۵ ق) شخص دیگری به نام روبرت ونکهاوس با فعالیت خود در بندر لنگه ضمن تجارت مروارید به کسب اطلاعات می‌پرداخت کم‌کم توانست در بندرعباس، بحرین، بوشهر، خرمشهر و بصره نمایندگی‌های دایر و موفق شد برای آلمان اعتبار و احترام کسب کند. ونکهاوس درباره علایق آلمان در خلیج‌فارس می‌نویسد: نخستین بار در حدود سال ۱۹۰۶ م (۱۳۲۴ ق) احساس کردم آلمان از نظر سیاسی به خلیج‌فارس علاقه‌مند شده است و احساسم این بود که این قدرت در جست‌وجوی به دست آوردن ابزاری است تا با آن بتواند با روسیه و انگلستان در قبال امتیازات مشابه در قضیه راه‌آهن بغداد تعادل ایجاد کند (ملکم، ۱۳۸۰: ۱۳۴).

با وجود نفوذ شدید آلمان سرمایه داران انگلیسی و فرانسوی مواضع حساس را در امپراطوری عثمانی، به ویژه در ایالات دور افتاده عربی در دست داشتند. فرانسه، سوریه و لبنان را منبع محصولات ارزان کشاورزی خود تبدیل کرده بود. در عراق سرمایه انگلیسی تسلط داشت این کشور به صورت بازاری برای کالاهای انگلیسی و تهیه کننده محصولات کشاورزی درآمده بود در

آغاز قرن بیستم بریتانیا تخمیناً $\frac{2}{3}$ واردات عراق را در دست داشت. (لوتسکی، ۱۳۴۹: ۴۹۰)

از سال ۱۹۰۰ م (۱۳۱۸ ه.ق) آلمان برای خرید زمین هایی که راه آهن بغداد بدانجا ختم می شد. هیأت‌های متعددی به کویت اعزام داشت مسیر راه آهن برلین - بغداد، هامبورگ - استانبول، بغداد - بصره - کویت بود (الهی، ۱۳۸۴: ۲۴۷۹) و این مسأله بر اهمیت مرزی ایران و تلاش برای نفوذ به آن از سوی آلمان می افزود.

قرارداد ۱۹۰۷ م (۱۳۲۵ ه.ق) آن قدر برای دو کشور روسیه و انگلیس اهمیت داشت که سعی داشتند، کشورهای دیگر نیز آن را به رسمیت بشناسند. روسیه در سال ۱۹۱۱ م (۱۳۳۰ ه.ق) قراردادی با آلمان بست که طبق آن، در ازای به رسمیت شناختن منافع روس ها در شمال ایران، این کشور منافع آلمان را در خط آهن بغداد و اتصال آن به خط آهن ایران را تهدید نمی کرد. بریتانیا نیز در ازای به رسمیت شناختن منافعش در خلیج فارس و جنوب ایران، با احداث راه آهن بغداد به شرط آن که آخرین نقطه آن بصره باشد، موافقت کرد. اما با آغاز جنگ آرزوهای آلمانی ها تحقق نیافت (ملک زاده، همان: ۱۵۴-۱۵۶).

راه آهن برلین بغداد و اهمیت ایران

یکی از دلایل اهمیت جغرافیای سیاسی ایران برای آلمان راه آهن برلین - بغداد بود. در سال ۱۸۹۹ م (۱۳۱۷ ه.ق) که برای نخستین بار صحبت راه آهن خلیج فارس به میان آمد افکار عمومی انگلیس اظهار وحشت و ناراحتی از این قضیه نکرد و کلیه جرایم کشور از این تحولات سیاسی جدید استقبال کردند زیرا عقیده‌ای که در آن روز در انگلستان حکومت می کرد این بود که پیشرفت نفوذ آلمان در عثمانی کوشش‌های روسیه را برای تقسیم مستملکات امپراتوری عثمانی و استیلای بر اسلامبول و تنگه‌های سفر و واردانل را از بین خواهد برد (فرامرزی، ۱۳۴۶: ۵۰). در این بین مخالفین آلمان نظر دیگری داشتند و بر این باور بودند که سیاستمداران برلین برای برانداختن نفوذ انگلستان از آسیای غربی از پا نمی‌نشینند و برای این منظور به مقالات تند و انتقادآمیز نیز متوسل خواهد شد. (سایکس، ۱۳۳۵: ۴۶۶) عثمانی در سال ۱۹۰۳ م (۱۳۲۱ ه.ق) بابت هزینه ساخت این راه آهن سودی را با نرخ تقریبی ۷۰۰ پوند در هر کیلومتر در یک سال را تضمین کرد. روی هم رفته به رغم این تضمین سنگین عثمانی از آن سود برد چون مناطق زیادی به رویش گشوده گشت که به طور کامل توسعه نیافته بود و برای قوایی هم که آمادۀ جنگ می‌گردید و می‌بایست مناطق زیادی را طی کند ارزش نظامی زیادی برخوردار بود (گریوز، ۱۳۸۰: ۸۰). اعطای این امتیاز از سوی عثمانی به دولت آلمان مخالفت‌های دولت‌های روسیه و فرانسه به ویژه انگلیس را در پی داشت. در نهایت انگلستان به علت اینکه این راه به خلیج فارس منتهی می‌شود، می‌توانست حضور انگلیس در منطقه را تحت الشعاع قرار دهد با این طرح به مخالفت برخاست (فرامرزی، همان: ۵۲). دولت انگلیس برای جلوگیری از خطر نفوذ آلمان به شرق و خلیج فارس و برای حفظ موقعیت هند از تهدیدات احتمالی نهایتاً در سال ۱۹۰۷ قراردادی با روسیه به امضا رساند. براساس آن منافع مشترک دو کشور در ایران و خلیج فارس مدنظر قرار گرفت. با امضای این توافق نامه شرایط جدیدی در فضای سیاسی منطقه‌ای پیش آمد که به ضرر توسعه نفوذ آلمان بود (وثوقی، ۱۳۸۴: ۴۷۰). در این بین آلمان‌ها بعد از قرارداد ۱۹۰۷ بر فعالیت خود افزودند و تجارت‌خانه‌های آن‌ها در بغداد و آبادان و بوشهر دایر گردید و کشتی‌های تجاری آلمان به خلیج فارس رفت و آمد می‌نمودند (مقتدر، ۱۳۳۳: ۹۸). مخالفت بریتانیا با راه آهن بغداد بیشتر از آن جهت بود که انگیزه سیاسی در کار بود زیرا راه آهن را تهدیدی برای منافع خود در خلیج فارس و اقیانوس هند قلمداد می‌کرد (گریوز، همان: ۸۱).

روسیه نیز برای مخالفت با راه آهن برلین - بغداد که مرزها و منطقه ایران را بیش از پیش حائز اهمیت کرده بود دلایل سیاسی و اقتصادی خود را داشت. روسها و مدعی شدند که این راه به علت رقابتی که با خطوط روسیه در قفقاز و منطقه بحر خزر می‌کند مصالح روسیه را در امور مورد تهدید قرار می‌دهد و اتصال آن به اراضی ثروتمند و حاصلخیز بین‌النهرین که به علت وفور غله و حبوبات و نفت غنی است از قیمت نفت و غله و حبوبات روسیه خواهد کاست دولت روسیه شدیدتر از جرایم اعتراض کرد و به سفیر خود در باب‌عالی تعلیمات لازم را داد که جریان را با مقامات عثمانی در میان بگذارد و اطلاع دهد که اتصال راه آهن

آناتولی و بغداد از طریق آنکارا، روسیه را از نظر سوق‌الجیشی به خطر خواهد انداخت. روسیه از این می‌ترسید که عثمانی در نتیجه استحکام روابط خود با آلمان قوی گردد و نقشه‌های روسیه راجع به تصرف اسلامبول و تنگه‌های بسفر، داردانل و نقاط دیگری از آن کشور که مورد توجهش بودند بر آب شود. به علاوه می‌ترسید که به این وسیله آلمان به ایران نزدیک شود و نفوذ خودش را در آن سرزمین جایگزین نفوذ روسیه کند. چیزی که مانع شد روسیه به شدت و به طور مستمر به این پروژه مخالفت نکند گرفتاری‌های او در شرق اقصی و شورش‌های داخلی و شدت رقابت با انگلستان در مورد ایران و افغانستان و تبت بود. (فرامرزی، همان: ۴۷، ۴۹)

فرانسه از اینکه با پیشرفت راه‌آهن با عثمانی بتواند از لحاظ نظامی و اقتصادی نیرومند گردد و روح حیات در نهضت اسلامی دمیده شود و مستملکات آن دولت در شمال آفریقا به خطر اندازد با طرح راه‌آهن برلین بغداد مخالفت کرد. این در حالی بود که سرمایه‌داران فرانسوی معتقد بودند که پیشرفت اقتصادی عثمانی به نفع آن‌هاست و به آن‌ها کمک می‌کند که در اقدامات عمرانی سرمایه‌های خود را در آن کشور به کار اندازند. در نهایت دولت فرانسه با طرح راه‌آهن برلین بغداد به خواست روسیه که در آن زمان متحدش بود به مخالفت برخاست (فرامرزی، همان: ۳۸، ۴۸-۴۹).

با طرح امتیاز راه‌آهن برلین بغداد از سوی دولت آلمان و واگذاری این امتیاز از سوی دولت عثمانی به آنان زمینه‌ها اتحاد آلمان - عثمانی در جنگ جهانی اول فراهم شد. این در حالی بود که دولت بریتانیا نیز برای تشکیل دولت عراق اهداف بلندمدت خود را در این راستا دنبال میکرد. راه‌آهن که سرمایه‌داران آلمانی می‌بایست بر آن نظارت داشته باشند ابزار مهمی برای گسترش نفوذ آلمان در عثمانی و کشورهای عربی وابسته به امپراتوری عثمانی و یا مورد ادعای آن امپراتوری قلمداد می‌گردید شهرت و آوازه نیروی زمینی آلمان و دلهره عثمانی از روسیه تعداد زیادی از متفکرین ترک را علاقه‌مند کرده بود تا با دیدی مثبت و رضایت‌بخش به رسیدن تفاهم و همدلی نزدیک با آلمان بنگرند.

جنگ جهانی اول و تحرکات آلمان در ایران

جنگی که سال (۱۹۱۴ م.) آغاز شد تقریباً به درگیری در تمامی نقاط جهان انجامید. آلمان می‌خواست به کمک نیروهای عثمانی به سواحل خلیج فارس که به وسیله بریتانیا سد شده بود دست یابد عثمانی نیز تلاش می‌کرد با پشتیبانی آلمان مرزهای خود را به برخی از نواحی شمال غربی ایران و بعضی مناطق ماوراء قفقاز گسترش دهد. در طول مدت سال‌های انقلاب مشروطیت ایران، عثمانی برخی از نواحی آذربایجان را در غرب دریاچه رضائیه (ارومیه) اشغال کرد، اما پس از مدتی تحت فشار روس قشون خود را از آنجا بیرون برد. روسیه تزاری امیدوار بود با فرا رسیدن جنگ، مسأله بغازها را به نفع خود حل کند (میروشینکف، ۱۳۴۴: ۳۲)

اهمیت حضور عثمانی در جنگ به سود آلمان از آن رو بود که می‌توانست پالایشگاه آبادان را در معرض خطر قرار دهد. از طرفی دیگر به واسطه اهمیت سوق‌الجیشی بصره به عنوان راه دستیابی نیروهای عثمانی از سوی غرب به جانب میدان‌های نفتی ایران و ایجاد امنیت برای شیوخ محلی حافظ منافع بریتانیا از جمله امیر کویت؛ بین‌النهرین برای بریتانیا حائز اهمیت بسیاری شده بود. (برگین، ۱۳۷۳: ۲۱۸). در کتاب ایران در جنگ جهانی اول نوشته ل. میروشینکف علت گرایش ترک‌ها به آلمان را توسعه مرزهای عثمانی به نواحی شمال غربی ایران و برخی از مناطق ماوراء قفقاز، عنوان کرده است (میروشینکف، همان: ۳۲) با شروع جنگ جهانی در سیاست‌های عثمانی باز تغییراتی به وجود آمد و در ۲ اوت ۱۳۳۳ هـ ق / ۱۹۱۲ پس از آنکه جنگ در اروپا آغاز شد میان امپراتوری عثمانی و کشور آلمان عملاً پیمان اتحاد امضا شد. طبق این معاهده حکومت عثمانی تنها در صورتی که حمایت آلمان از اتریش در بحران صربستان (اتریش در ۲۸ ژوئیه به صربستان اعلام جنگ داده بود) به بروز جنگ میان آلمان و روسیه می‌انجامید، می‌توانست به حمایت از متحدین وارد جنگ شود و این در واقع همان چیزی بود که تنها چهار روز پس از آن تاریخ یعنی در ۶ اوت اتفاق افتاد (جی شاول، ۱۳۷۳: ۵۲۳). آلمان با قدرت‌گیری عثمانی می‌توانست به بین‌النهرین و خلیج فارس و حتی هندوستان دست یابد، انگلیس نیز مانع از این اهداف بود. در بخش‌های جنوبی ایران نفوذ انگلیس گسترده بود و در این زمان به علت جلوگیری از حمله عثمانی به مناطق نفت‌خیز ایران ناو ادین را به محمره و ناو لورانس را به آبادان فرستاد. در همین ایام انگلیسی‌ها در این فکر بودند که قوایی در آبادان و محمره پیاده کنند و همین که جنگ با ترک‌ها شروع شده به بصره حمله کنند ولیکن برای اینکه بی‌طرفی ایران را نقض نکرده باشند خودداری کردند و به حکومت هندوستان اطلاع دادند که دیویزیون را برای عزیمت به سوی خلیج فارس حاضر نگه دارد با توجه به انصراف پیاده کردن مستقیم قوا در محمره

قبل از اعلان جنگ عثمانی قرار شد قوای مزبور که مرکب از یک بریگارد پیاده و توپخانه و مهندسين بود در بحرين پياده شوند و انتظار وقايع را داشته باشد. (فرمانفرمایان، ۱۳۸۶: ۲۷-۲۸) بعد از انعقاد معاهده اتحاد آلمان و عثمانی در آبان ۱۲۹۳ ش (نوامبر ۱۹۱۴) و در پی آن، توجه آلمانها به مشرق زمین، خصوصاً ایران، به تدریج، برخی عناصر آلمانی وارد ایران شدند، که یکی از این موارد، ورود سرگرد کانیتس در شهریور ۱۲۹۴ ش بود. او درصد گردآوری قوای نظامی متشکل از ژاندارمری، نیروهای عشایری و داوطلبان مجاهد به منظور ایجاد یک قوای ملی ضد متفقین برآمد، یکی از اشخاصی که، در این راستا، ارتباط و همکاری نزدیکی با او برقرار کرد، ماژور دوماره، رئیس ژاندارمری بروجرد بود که، فرماندهی مهمترین قوای ژاندارمری در مناطق غربی کشور را در اختیار داشت (اتحادیه، ۱۳۷۱، ۱۷۴). فکر اعزام هیأت‌هایی به افغانستان ابتدا از مغز انورپاشا تراوش نمود، قبل از آنکه عثمانی وارد جنگ بشود انورپاشا ضمن مذاکرات دوستانه با سفیر کبیر آلمان مقیم اسلامبول چنین اظهار عقیده کرد که هرگاه از طرف علمای کربلا و نجف اعلان جهاد شود کلیه ممالک اسلامی مانند نفس واحد بر علیه متفقین به جنبش خواهند آمد. او پیشنهاد کرد برای انجام این منظور هیأت‌های زبده آلمانی و عثمانی از بغداد عزیمت نموده و از طرف ایران خود را به افغانستان برسانند و هدایای گرانبها و نامه‌های مودت‌آمیز از طرف خلیفه عثمانی و امپراتوری آلمان تقدیم امیر افغانستان نمایند و با اتحاد افغانستان ضربه سنگینی بر هندوستان مستمره بریتانیا بزنند از طرف دولت آلمان «واسموس»، «شونمان»، «نیدرمایر» و «هنتیگ» نامزد این خدمات شدند. ریاست قسمت عثمانی از طرف انورپاشا به عهده رتوف بیگ که در جنگ‌های بحری بر علیه یونان ابراز شهامت و شجاعت نموده بود محول و ۱۸۰۰ نفر با تعدادی مسلسل در اختیار او قرار گرفت. (سپهر، همان: ۵۸)

به این منظور هیأت اکتشافی «نیدرمایر» که مأموریت آن کم و بیش محرمانه بود با همکاری ترک‌ها طی نخستین زمستان جنگ در قسطنطنیه و حلب به وجود آمد و در سال ۱۹۱۵ م (۱۳۳۴ ه.ق) فعالیت آن در بغداد متمرکز گردید. برای رهبری این مأموریت واسموس انتخاب گردید، اما واسموس ترجیح داد شخصاً کار کند در نتیجه این مسئولیت را به زمین‌شناس برجسته (اسکاروفن نیدرمایر) واگذار کرد. راه این هیأت از جانب ایران تعیین شد نقشه عبارت از این بود که از مرز بین‌النهرین، اعضای هیأت در دسته‌های کوچک و از راه‌های مختلف گذشته در مسیر خود با عوامل ضد بریتانیا تماس گرفته و برای آنان تشکیلات فراهم کنند و با کمک این تشکیلات همکاری ایران را جلب کنند (اسکرابین، بی تا: ۱۹).

در جنوب نخستین اقدامات واسموس به حق او را لورنس آلمان ملقب ساخت. نخستین پیرویش کمک به عشایر تنگستانی در حمله به بوشهر، مظهر قدرت بریتانیا بود اگر چه این حملات در ۱۲ و ۱۳ ژوئیه ۱۹۱۵ م (۱۳۳۴ ه.ق) دفع شد، دو افسر انگلیسی در کمین گاه کشته شدند و به اعتبار انگلیس لطمه ی سختی خورد (رایت، ۱۳۷۵: ۱۶-۱۶۵). در تابستان ۱۹۱۵ موفق شد عشایر بسیار دور دست جنوبی را بر ضد انگلیسی‌ها بشورانند (سپهر، همان: ۲). در اسناد از همراهی کردن ۲۴ سرباز عثمانی با واسموس در شیراز خبر داده شده که به علت فلاکت و عدم معیشت فرار کرده و تنها هفت نفر از آن‌ها باقی ماندند (گزیده اسناد ایران و عثمانی، همان سند شماره ۱/۱۵۰۳) سالم بیک شهیندر عثمانی در شیراز به مدت هشت ماه توقیف شد طبق اظهارات او لشکریان محافظ شهیندري محبوس شده بودند و پرچم عثمانی نیز سرازیر شده بود (همان: سند شماره ۱۵۰۵). در ادامه فرستادن یکی دیگر از عمال آلمانی‌ها که گیاه‌شناس بود به نام «زیگ مایر» که ظاهراً شغل کنسول آلمان در اصفهان را به عهده داشت. قرار بر این بود به سوی کرمان برود و سپس از ناحیه زایران و هند به سوی مکران و کلات رهسپار گردد و به قبایلی ملحق شود که به سادگی حاضر بودند برای رهایی از یوغ انگلستان قیام کنند. (اسکرابین، همان: ۱۹)

اما روس‌ها و انگلیسی‌ها خطوط سرحدی ایران و افغانستان را تحت مراقبت دقیق قرار دادند که مانع عبور اعضای هیأت گردید. ناچار نیدر مایر و چند تن دیگر سعی نمودند محرمانه از سرحد بگذرند و موفق شدند بدون مراجعه با خطر به کابل برسند. مدت توقف آن‌ها تقریباً ده ماه طول کشید ولی امیر افغانستان حاضر نشد به هندوستان حمله نماید و علت هم این بود که امیر در سال مبلغ قابل توجهی از انگلیس‌ها دریافت می‌کرد (اعظام قدسی، ۱۳۷۹: ۴۸۳).

علی رغم تلاش‌های آلمان برای استفاه از مرزهای ایران در راستای اهداف سیاسی و اقتصادی خود اما در نهایت پیروز میدان جنگ جهانی اول متفقین بودند.

نتیجه گیری

مرزهای ایران به دلیل موقعیت استراتژی آن از گذشته تاکنون مورد توجه دولتهای همسایه و استعمارگر بوده است. در طول جنگ جهانی اول ایران از یک طرف به واسطه دسترسی به منطقه بین النهرین از طریق اروند رود و وجود کانونهای تجاری در این منطقه و از طرف دیگر به دلیل منطقه‌ی خلیج فارس و راه دستیابی به هندوستان مورد توجه کشورهایمانند انگلیس، روسیه، عثمانی و آلمان قرار گرفت. به دنبال طرح تشکیل راه آهن برلین - بغداد که پایانه آن کویت در نظر گرفته شده بود دولت آلمان که سابقه برقراری روابط تجاری با ایران را داشت بیش از پیش به مرزهای ایران توجه نشان داد. اهمیت جغرافیای سیاسی ایران نه تنها برای آلمان بلکه برای دیگر دول متحد و متفق دارای منافع در مناطق بین النهرین و خلیج فارس موجبات آن را فراهم آورد تا از تمام زمینه های نفوذ مرزی در خاک ایران استفاده کنند. فرستادن هیأتی در قالب زمین شناس از سوی آلمانها در راستای این هدف بود همچنین سعی شد تا با استفاده از علائق مذهبی مردم ایران به منظور اتحاد جهان اسلام (عثمانی، افغانستان، ایران، هند) علیه دولت انگلیس از طریق ورود جاسوس آلمانی به نام واسموس به مرزهای داخلی ایران شناس حضور خود را در منطقه بین النهرین و خلیج فارس با تحریک مردم به قیام علیه حضور نیروهای بریتانیا افزایش دهند اما در نهایت پیروز این میدان کشورهای متفق بودند که مانند آلمان به اهمیت مرزها و موقعیت جغرافیای ایران واقف بودند.

منابع

۱. اسکرین، سرکلارمونت (بی تا) جنگ جهانی در ایران، مترجم غلامحسین صالحیه، تهران، سازمان چاپ و انتشارات اطلاعات .
۲. اعظام قدسی، حسن (۱۳۷۹) خاطرات من یا تاریخ صد ساله، ج ۱، تهران، پارنگ.
۳. انصاری، مصطفی (۱۳۷۷) تاریخ خوزستان (۱۸۷۸-۱۹۲۵) دوره خاندان کعب و شیخ خزعل، ترجمه محمد جواهر کلام، تهران: نشر شادگان.
۴. اوبن، ژان (۱۳۶۲)، ایران امروز، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، نشر زوار.
۵. بهمنش، احمد (۱۳۲۵) مسأله شرق، تاریخ تشکیل دولت‌های صربستان، یونان، مصر، رومانی، بلغارستان، جمهوری ترکیه و سیاست اروپا در شرق از قرن ۱۸ تا زمان حاضر تهران: بی نا.
۶. پیروز، مجتهدزاده (۱۳۷۹) کشورها و مرزها در منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس، تهران: نشر عطائی.
۷. جناب، محمد علی (۱۳۴۹)، خلیج فارس و آشنایی با امارات آن، تهران: بی نا.
۸. خطابی، غلامحسین (۱۳۷۴) مرزبانی، بی جا: معاونت آموزش ناجا.
۹. رئیس، اسماعیل (۱۳۵۶)، دریانوردی ایرانیان، تهران: بی نا.
۱۰. زرقانی، هادی (۱۳۸۶) مقدمه‌ای بر شناخت مرزهای بین‌المللی، بی جا: دانشگاه علوم انتظامی.
۱۱. سایکس، سرپرسی، (۱۳۶۳) ده هزار مایل در ایران، ترجمه حسین سعادت نوری، تهران: نشر لوحه.
۱۲. سپهر، احمد علی (۱۳۳۶) ایران در جنگ بزرگ (۱۹۱۸-۱۹۱۴)، تهران: بی نا.
۱۳. سیف زاده، حسین (۱۳۷۹)، عراق، ساختارها و فرایندهای گرایشهای سیاسی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۴. فرجی، عبدالرضا (۱۳۶۶) جغرافیای کامل ایران، ج ۱، تهران، سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش.
۱۵. کاکس (۱۳۷۷) گزارش‌های سالانه سرپرسی کاکس سرکنسول انگلیس در بوشهر، ترجمه حسن زنگنه، به کوشش عبدالکریم مشایخی، بوشهر: مرکز مطالعات بوشهرشناسی.
۱۶. کالینز، جان ام (۱۳۷۰) / استراتژی بزرگ، ترجمه کوروش بایندر؛ تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
۱۷. ک آنتونوا، گ بونگار دلوین، گ گ کوتوفسکی (۱۳۶۸)، تاریخ هند، ترجمه پرویز علوی، تهران: نشر بین‌الملل.

۱۸. کروزن، جرج ناتیل (۱۳۴۹) ایران و قضیه ایران، ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، ج ۲ تهران: ترجمه و نشر کتاب.
۱۹. گروه نویسندگان (۱۳۸۰) شبه جزیره عربستان در عصر حاضر، ترجمه ابوالحسن سرو مقدم، ج ۳، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
۲۰. گریوز، فیلیپ (۱۳۸۰) مأموریت سریرسی کاکس در حوزه خلیج فارس و ایران، مترجم حسن زنگنه، تهران: به‌دید.
۲۱. لوتسکی، و (۱۳۴۹) تاریخ عرب در قرون جدید، ترجمه پرویز بابایی، تهران، چاپار شاه رضا.
۲۲. مشکور، جواد (۱۳۸۷) نام خلیج فارس در طول تاریخ، تهران: بی نا.
۲۳. مقتدر، غلامحسین (۱۳۳۳) کلید خلیج فارس، تهران: چاپخانه محمد علی علمی
۲۴. ملک زاده، علی (۱۳۳۳)، جغرافیای طبیعی و تاریخ سیاسی خلیج فارس، تهران: کانون کتاب.
۲۵. ملکم، یاب؛ کوپربوش، بریتون (۱۳۸۰) خلیج فارس در آستانه قرن بیستم، ترجمه حسن زنگنه، تهران: نشریه دید.
۲۶. میر حیدر، دره (۱۳۷۱) مبانی جغرافیای سیاسی، تهران: نشر سمت
۲۷. میرزا صالح، غلامحسین (۱۳۶۵) اسناد رسمی در روابط سیاسی ایران با انگلیس، روسیه، عثمانی، ج، تهران: نشر تاریخ ایران.
۲۸. میروشنیگف، ل. ی. (۱۳۴۴) ایران در جنگ جهانی اول، ترجمه ی دحانیات، تهران: امیرکبیر.
۲۹. نظامی، غلامحسین (۱۳۸۲)، نقش بصره و بنادر کرانه های شمالی خلیج فارس در روابط ایران و عثمانی (۱۲۶۳-۱۰۴۹ ه. ق/ ۱۸۴۷-۱۶۳۲ م)، بوشهر: انتشارات بوشهر
۳۰. نیدرمایر، هانری (۱۳۷۰) سفرنامه کردستان، بین‌النهرین و ایران، ترجمه کرامت الله افسر، تهران: انتشارات فرهنگسرا.
۳۱. وادلا، ر (بی تا) خلیج فارس در مصر استعمار، ترجمه پروفیسور شفیع جواد، تهران: حجاب کتاب.
۳۲. وثوقی، محمد باقر (۱۳۸۴)، تاریخ خلیج فارس و ممالک هم‌جوار، تهران: انتشارات سمت
۳۳. هاتف، محمود (۱۳۷۱)، رابطه ایران و عراق و مسئله اروندرود، تهران: نشر پازنگ.
۳۴. هاگت، پیتر (۱۳۷۶) جغرافیای ترکیبی نو، ترجمه شاپور گودرزی نژاد، ج ۲، تهران: سمت
۳۵. الهی، همایون (۱۳۸۴) خلیج فارس و مسائل آن، چاپ هشتم، تهران: نشر قومس،
36. Dikshit, R.; (1995) Political Geography; New Delhi: Tata Mc Grow-Hill.
37. Glassner, M. (1993) Political Geography; New York: John Wiley Sons, 1993
38. J.R.V. Prescott; (1987) Political Frontiers and Boundaries, (London: Unwin Hyman